

Básnířky na přelomu 19. a 20. století

– Dobrava Moldanová¹ –

Zatímco českou prózu 19. století si nelze představit bez písičích žen, poezie byla v Čechách až do nedávné doby doménou mužů: po celé 19. století se soustavněji poezií zabývala jen Eliška Krásnohorská a Irma Geisslová, ostatní ženy-básnířky vydaly sotva jednu knihu, pokud se vůbec pokusily své práce vydat jinak než časopisecky. Vedle Marie Čacké, oné fiktivní selky, za jejímž jménem se skrývala Františka Božislava Svobodová, stojí snad za připomenutí jen Berta Mühlsteinová (1841–1887), aktivní v okruhu Amerického klubu dam, která vedle tvorby pro děti a dvou románů napsala povídky vesměs určené dospívajícím dívkám. Ta vydala v roce 1872 jako svou prvotinu *Pohrobky*, knihu poezie inspirované ohlasovou poezií Čelakovského a milostnou lyrikou Hálkovou.

Ani v generaci, která je středem našeho zájmu, nebyla situace výrazně jiná: Mihnou se tu jména Marie Baarové (*Bublínky*, 1901), Hermyny Pitbauerové (*Kytice básní příležitostných*, 1895; *Ž duše*, 1896; *Vlčí máky*,

---

1 Tato práce vznikla v souvislosti s grantovým úkolem IAA901500801 *Spisovatelky na přelomu 19. a 20. století* (GA AV, 2008–2010).

1914), Anny Simerské (*Básně*, 1906), dnes již dokonale zapomenutá. Ani velmi podrobný *Lexikon české literatury* je nezaznamenává. Ne-pochybně v dobových časopisech se objevují též básně podepsané žena-mi, které nikdy ale nevydaly knihu, i když některé jsou zajímavé a ne bez talentu. Příkladem za mnohé může být Božena Daperciová (1884–1959; viz Štěpánová 2009), studentská láska a múza Artura Breiského, která v pozdějších letech poezii tiskla v krajinských časopisech, ale též například v *Topičově sborníku*, nicméně ke knížce jí chybělo zřejmě sebevědomí. Trvalejší stopu zanechaly tři: vedle pilně poezii píšící a publikující Růženy Jesenské (1863–1940) se tu objevují jména Terézy Dubrovské (1878–1951) a Boženy Benešové (1873–1936). Pro všechny tři je příznačné, že poezie tvořila jen část jejich literárních aktivit, které zasahovaly od prací redakčních, překladů, literární kritiky, prózy, dramatických pokusů až právě k poezii.

Růžena Jesenská (též pseudonymy Eva z Hluboké, Martin Věžník, Milena Durasová; viz Opolský 1944) do svých čtyřiceti čtyř let působila jako učitelka, většinou v Praze na měšťanské škole u sv. Tomáše. Po odchodu na odpočinek se věnovala plně literární práci. Její bibliografie zaznamenává okolo 50 položek, rovnoměrně rozložených mezi prózu, dramata, knížky pro děti a poezii, včetně poezie pro děti. Přes žánrovou rozrůzněnost má její tvorba jeden spojující článek: je jím ly-rismus, akcent na citovost. Víc než kterákoli tehdejší spisovatelka vkládá do svých děl kus svého životního pocitu, charakterizovaného vnitř-ní rozervaností, rozkmihem mezi milostným okouzlením a hořkým zklamáním.

V její poezii převažuje žánr milostné lyriky, zrcadlící příběhy jejích lásek a posléze smutků z jejich nenaplněnosti. Východiskem je jí písňo-vá forma, charakteristická pro první sbírky (*Úsměvy*, 1889, vydal Jan Neruda v *Poetických besedách*). Ty mají výrazně konfesní charakter: odrážejí sen o lásce, která po období šťastných plánů do budoucnosti vyústí do pocitu samoty, z níž se lyrická hrdinka marně snaží vymanit. Poezie, zřetelně inspirovaná ohlasovou poezií z doby raného obrození, působí dnes až insitně. V pozdějších letech se její dosud prostý výraz mění: vli-vem Julia Zeyera a nastupující dekadence se komplikují výrazové pro-středky, objevuje se tu řada topoi charakteristických pro dekadenci, i když základní životní obsah v podstatě zůstává: je to stále přítomná touha po lásce, která má vyplnit samotu, vedle plachého snění o netě-lesné lásce se tu však objevují na tehdejší dobu odvážné erotické motivy.

Slunečná česká krajina folklorního popěvku se mění v imaginární krajinu kdesi na břehu moře, denní světlo tu vystřídalo přítmí kalné-

ho západu, objevují se tu další rekvizity dekadentní poezie. Vystihl to F. X. Šalda letmou a dost krutou glosou utroušenou na okraj její činnosti v redakci *Kalendáře paní a dívek českých*: „Slečna Jesenská [...] prodělala veliký vývoj literární od prvních zpěvůnek à la Hejduk k dnešním svým dílům černé magie a satanismu“ (Šalda 1956: 102). Naopak velmi pozitivně její básně hodnotil Jiří Karásek. Je třeba říci, že její poezie rozhodně nedosahuje standardu tehdejší vysoce kultivované lyriky dekadentní. V její tvorbě převažuje potřeba sebevyjádření nad kultivační formy. Vystihla to i dobová kritika, která jí vytýkala chaotičnost. Dodejme k tomu, že tu vládne jistá monotónnost. Patří jí však primát, že ve své milostné poezii vyslovila, že láska neznamená pro ženu jen duši, ale také tělo.

Téměř zapomenuté je i dílo Terézy Dubrovské. Vyšlo v deseti básnických knihách: do období, které leží v centru našeho zájmu, patří sbírky *Písně* (1903) a *Nové písně* (1906), ostatní byly vydané po první světové válce. Teréza Dubrovská (vlastním jménem Koseová, roz. Mioxová) prožila život pro české spisovatelky neobvyklý: pocházela z bohaté rodiny – byla vnučka prvního českého podnikatele v hornictví – a to určilo její životní styl, tak odlišný od písničích učitelek a manželek drobných úředníků, které (vedle ambic tvůrčích) si přivydělávaly devaterými literárními „řemesly“. Dostalo se jí vynikajícího soukromého vzdělání, mluvila několika jazyky a věnovala se na vysoké, byť amatérské úrovni hudbě – její sestra Jarmila se podobně věnovala malířství. I v tom se odlišovala od většiny tehdejších spisovatelek, které často obtížně hledaly cestu ke vzdělání a jen pozvolna, pokud vůbec, se dopracovávaly vyššího kulturního standardu. Její poznámky o Růženě Svobodové, jejím jazykovém vybavení, ale i o prostém zařízení jejího bytu v prvních letech manželství naznačují přehradu mezi ní a tehdejší literární komunitou. Provdala se v osmnácti letech za významného lékaře, bezdětné manželství ale po asi deseti letech bylo rozvedeno. I v tom byl její životní příběh v tehdejší době neobvyklý. Vedla náročný společenský život, stýkala se nejen s českými umělci, ale měla přátele v uměleckých kruzích ve Francii, v Anglii i na Balkáně. Jako mecenáška podporovala spisovatele a umělce v nouzi, zakládala veřejné knihovny atd. (Šajtar 2001, Kuthanová 2005).

Rozhodující vliv na ni měl Vrchlický a jeho „škola“, tedy predekadenti. Jaroslav Kvapil jako rodinný přítel, v té době redaktor *Zlaté Prahy*, povzbuzoval literární začátečníci, redigoval její první pokusy a sestavil z nich i její první básnickou sbírku. V literárních snahách ji podporovali i Jaromír Borecký, Zdeňka Braunerová, Hana Kvapilová,

F. X. Šalda (Šajtar 2001: 69–120), Růžena Svobodová a další. Její společenskou postavení jí otevřelo všechny dveře. Imponovala svou společenskou zběhlostí, rozhledem a nepochybně i svým majetkem – paradoxně jí to všechno ale stavělo mimo „normální“ život s jeho každodenními starostmi.

Její literární tvorba byla jen málo původní: i přátelé, kteří ji zahrnovali lichotkami, dobře chápali, že je to literatura odvozená, nezaložená na hlubokém prožitku ani na soustavné umělecké práci. A tak její sbírky, na radu Vrchlického obsahující zejména básně „pocitové“, jsou spíše svědectvím nadané a kultivované diletantky s poněkud konvenčním okruhem představ a výrazových prostředků, nicméně s jemným smyslem pro melodii verše. Recenzent první sbírky celkem přesně napsal: „Příjemným dojmem působí verše tyto [...] Je v nich sice mnoho líčeného citu i lásky a následkem toho i sentimentálnosti, ale překvapující jsou u debutantky plynost verše, zvučnost rýmů a jistota formy“ (cit. *ibid.*: 40). Druhá sbírka pokračuje v melancholickém tónu. Ani v další básnické tvorbě (knihy vycházejí mezi válkami v náročné bibliofilské úpravě) se Dubrovská nevzdaluje svým vzorům: zůstává věrná poetice pozdního Vrchlického a repertoár jejích námětů se nemění: je to ona sama, její láska, její smutky, její rodina, její vztah k umění.

Za pozornost stojí, že obě autorky vycházejí z poezie, jaká se v Čechách psala v době předbřeznové. Jejich básně zřetelně vyrůstaly z tradice ohlasové poezie. Jejich vzdělání jim zřejmě neotvíralo cestu k moderní poezii. Další vývoj obou básnířek výrazně ovlivnily až přátelské kontakty, které jim pootevřely vhlad do modernějších typů poezie. Evidentní vliv Kvapila na Dubrovskou a přátelství Jesenské s Karáskem stojí zřejmě za proměnou jejich poetiky.

Z tohoto ne příliš potěšujícího obrazu ženské poezie se vymyká Božena Benešová. S výjimkou *Veršů věrných i proradných* (1909), jimiž debutovala, poezii tiskla jen časopisecky, zato celý život. V její literární pozůstalosti se po autorčině smrti našlo – pečlivě uspořádaných – devět knih básní. Rozsáhlý výběr (*Verše*, 1938) z nich připravila do tisku Pavla Buzková, přítelkyně a první editorka Boženy Benešové. Buzková, po poradě se Šaldou, který poezii Benešové znal a cenil si jí, podstatně zredukovala básnické knihy autorčina mládí, naopak v úplnosti nechala knihy poslední, nejméně známé a básnicky nejvýraznější. Do rukou čtenářů se tak dostalo pozoruhodné básnické dílo, o jehož objektu i originalitě neměl vlastně do té doby snad nikdo tušení.

Nabízí se tu srovnání s dalšími ženami-básnířkami (kupříkladu s americkou básnířkou Emily Dickinsonovou), jejichž dílo se dosta-

lo ke čtenáři až posmrtně, básnířkami, které celý život psaly a své básně publikovaly jen sporadicky, eventuálně v úzkém kroužku, a které spojuje jakýsi vnitřní ostych a noblesa, jež jim brání dát čtenáři všanc své soukromí. Přece jsou však vposled puzeny k tomu, aby své pocity, své nejintimnější problémy vyslovovaly básnickou formou. V českém kontextu v tom smyslu má Benešová předchůdkyni v Irmě Geisslové (1855–1914), jejíž pozoruhodné básnické dílo bylo za života autorky málo známé a dočkalo se souborného vydání až dlouho po její smrti (Geisslová 1978), aby překvapilo svou intenzitou a originalitou. Benešové lidský osud se ovšem už na první pohled liší od osudu Geisslové nebo Dickinsonové, které prožily svůj život v ústraní. Benešová nejenže poznala „běžný“ ženský úděl manželky a matky, navíc se jako prozaička dočkala uznání, významných literárních cen, žila ve společnosti nejen své široké rodiny, ale i přátel a literárních kolegů. Přesto její poezie vyjadřuje velmi podobný životní pocit osamění, životního nenaplnění a rezignace, kterou ve své próze velmi úspěšně skrývala, a má onu zvláštní zdrženlivost, charakteristickou pro obě jmenované básnířky.

Zatímco v próze usiluje Benešová o nadhled, její poezie je především intimním deníkem. Jestliže se v próze velmi pečlivě vyhýbala tomu, aby mluvila o sobě, vyprávěla svůj vlastní životní příběh, její poezie je na osobním zážitku založená. Čteme-li její básně v chronologickém sledu tak, jak vznikaly, máme před sebou nejprve tvář mladé dívky, která sice patří ke smetánce městečka, kde žila, ale která o této smetánce nemá nejmenší iluze. Je to „dívka z dobré rodiny“, která ví, co se patří, ale ironizuje svou vychovanost a poslušnost, je hluboce nespokojená sebou i světem, který ji obklopuje, a s mladickým siláctvím věří, že se mu dokáže s úspěchem vzepřít.

Milostný motiv, který je tu přítomen, je hodně sublimovaný a dokresluje základní problémy mladé dívky: i do něj se promítá především touha překonat nedůvěru, vnitřní spoutanost, svazující loajalitu k rodině i k hodnotám, ve kterých byla sice vychována, ale v něž už nevěří. Přerostla své prostředí intelektuálně, miluje je, a zároveň jím pohrdá. To všechno je silnější než spontánní cit, než probouzející se dívčí erotika. Mladá dívka, která psala tyto básně, touží po lásce, ale není jí schopná. Je zavalená četbou, oslněná moderními filozofy i romanopisci. Její svět je světem probouzející se intelektuálky, která si neví rady ani se svým bystrým rozumem, ani se svým něžným srdcem romanticky snící křehké dívky. Touha po lásce, pubertální dívčí snění, má ještě druhou stránku: touží nejen po muži-milenci, ale ještě více po muži-intelektuálním vůdci. Jen v několika málo básních nacházíme snění

o lásce, náznak spontánního okouzlení. A pokud je najdeme, je záhy potlačeno ironickým posměškem. Nevidí okolo sebe nikoho, kdo by jí imponoval, kdo by ji upoutal tak, aby ztratila svůj odstup. Za touto ironií je však přítomna teskná touha, smutek ze samoty, již přináší výlučnost, ale i trýzeň z neschopnosti spontánního citového kontaktu se světem a lidmi, kteří ji obklopují.

Do imaginárního portréту muže, zatím spíš snu o muži, který se v těchto básních mihne, se promítá všechna tiseň a všechna touha po životě, který nepřichází, po světě, kde nebude potkávat jen „lidské chrousty“, jak o tom mluví v básni „Domov“, ale lidi, kterých si bude moci vážít, a mezi nimi i někoho, koho bude milovat. V muži, o němž sní, vidí především naději, že jí pomůže prorazit z úzkého kruhu domova, který miluje i odmítá, doufá, že právě on jí pomůže najít cestu do velkého a skutečného života. Vždy přítomný bystrý intelekt ovšem takové doufání ironizuje.

Z autorčina životopisu víme, že se v roce 1896 provdala, a víme, že to nebyl sňatek z rozumu, jak v jejím prostředí bylo obvyklé, ale sňatek, pro který se rozhodla sama. Její muž svým kulturním rozhledem převyšoval své okolí. Mladou dívku upoutal svou sečtělostí i kontakty s pražskými umělci. Po sňatku však diskuse o literatuře ustaly. Mladá žena měla vařit, starat se o domácnost i o dítě a zápisníky s literárními pokusy měly být pohřbeny v nehlubší zásuvce. Hluboké zklamání, pocit samoty, do níž se dostala, když si přestala rozumět s nejbližšími, se pak promítly do její poezie. Není v ní stopa po období zamilovanosti a prvního manželského štěstí. Ani v druhé knize veršů, nazvané prostě *Básně z let 1896–1903*, která vznikla právě v době bezprostředně po sňatku, nenajdeme báseň, která by byla svědectvím probuzené erotiky. Naopak. Milostný motiv mizí, posměvačná sebeironie těžkne, zato se tu objevuje rozčarování, melancholie a snad i rezignace. Tyto básně nepíše dívka na prahu života ani šťastná novomanželka a nadšená mladá matka, ale člověk, který se dostal do bezvýhodné situace. Ve svých básních se loučí s mladými sny a postupně rezignuje. Přestává snít o velkém životě, realita všednosti ji zaskočila. Loajalita k rodičům, k manželovi, k synovi ji svazují. Všechno je šedší, nudnější a méně dramatické, než jak si představovala. Vědomí definitivní osobní prohry je tématem vlastně všech autorčiných předválečných knih. Její srdce je vyhaslé – či spoutané povinností, závazkem, který na sebe vzala. Poezie *Svatého pole a Koptaného dramatu*, tedy posledních sbírek, které vznikly do první světové války, je poezií plnou zoufalství, v níž mizí s milostným motivem i jakákoli životní perspektiva.

Teprve první světová válka pro ni znamenala impuls k vnitřnímu přerodu. V poválečné poezii se objevuje moment smíření, klidný nadhled. Uplatňuje se tu perspektiva člověka, který vzpomíná, bilancuje, hodnotí. Zaznívá tu nejen stesk někoho, koho láska minula, ale i melancholický úsměv někoho, koho bolest přebolela a kdo s vyrovnaností přijal svůj osud. Základní okruh metafor jí poskytuje podzemní příroda: listí servané ze stromů, ocúny, podzemní mrazy s jíním a prvním sněhem, který dopadá na ještě teplou zem, jsou obrazem nitra, v němž ještě doutná láska a bolest, ale je už překryta pocitem nenávratnosti. Všechno minulo, vše je ztraceno, zůstává jen vzpomínka, která už ani příliš nedrásá. Shrnuje nyní i svůj milostný příběh, tragiku jeho nevyžitosti do pregnantní, hořké a lehce sebeironické formule. Básně tohoto ladění jsou čím dál tím méně hořké, jejich smutek je sublimovaný.

Básně z posledních let jsou plné vnitřní jistoty, že vše, čím člověk v životě prošel, má svůj smysl, neztrácí se a nedevaluje, že láska, byť nevyžitá, zůstává trvalou hodnotou. Pozdní poezie Benešové představuje svébytnou básnickou hodnotu. Autorka se v těchto básních oprostila od sarkastického chladu i nedůvěřivé zdrženlivosti, které oslabovaly a zakrývaly žhavé lyrické jádro její poezie. Teprve v tuto chvíli se důsledně zbavuje své příznačné rezervy a naplno vyjadřuje svůj životní postoj, k němuž se léty dopracovala. Milostný motiv, motiv milostného zklamání, který prostupoval v podtextu její ranou tvorbu, se tu transponuje, přerůstá do reflexe lidského osudu, do řešení základních problémů člověka. Na troskách svého osobního štěstí nachází důstojné východisko, smysl života i pevnou víru, že každý poctivě vedený zápas, jímž člověk v životě prošel, má svou hodnotu.

V tomto momentě je namístě znovu připomenout Emily Dickinsonovou. Je to nejen cudná zdrženlivost, která obě autorky spojuje, ale také způsob, jak se milostný motiv v jejich pozdní tvorbě transponuje – milostné zklamání a pocit nenaplněnosti života jsou překonány metafyzickou jistotou v jeho smysluplnost i smysluplnost oběti, kterou přinese člověk tím, že rezignuje na osobní štěstí a zápasí poctivě a vši silou o nadosobní smysl života.

Uvažujeme-li o Benešové v kontextu ženské poezie psané její generací, je zřejmé, že z ní vyniká především svou neodvozeností. U Jesenské i u Dubrovské nelze nevidět jejich literární inspiraci, stylizaci nálad a naladění jejich lyrického subjektu do módních vzorců: životní prožitky obou básnířek se ztrácí za literárními představami o lásce, smutku, samotě apod. Benešová se necítí vázaná ani dobovou normou, ani dobovou módou. Jestliže u Jesenské a někdy i u Dubrovské cítíme pózu,

exhibici, je tato poloha pro Benešovou neznámá. Obě básnířky svou poezií volaly po sdílení, Benešová básně většinou psala pro sebe, neměla potřebu se jimi svěřovat, až na výjimky je nepublikovala. Její svět je intenzivní, do sebe uzavřený, výraz je komprimovaný do hutné formule, za níž jen tušíme dramata, která autorka prožívala. Nejvýrazněji se ovšem od obou autorek liší tím, že dokázala svůj individuální životní prožitek přetavit do obecněji platné formule, zbavila se otevřené konfesnosti, kterou je poezie Jesenské a Dubrovské zahlcena, nepodlehla potřebě sdělovat, jak se v životě zklamala, ale ze své životní zkušenosti vytvořila nesentimentální životní postoj, inspirující svou vnitřní přesvědčivostí.

Poezie psaná ženami na přelomu 19. a 20. století rozhodně nekonkurovala mužskému psaní: jako prozaičky byly ženy v té době úspěšnější. Jejich úspěch přinášela schopnost fabulovat, ale také rozšiřovat pole literatury o svou osobní zkušenost. Básníci ženy se pohybovaly v konvenčních vzorcích a v umělých světech, do nichž projektovaly dost prvoplánově svůj osobní příběh. Jediná Benešová je jiná. V jejích začátcích je zřetelný vliv Vrchlického, brzy ale opouští inspiraci devadesátými léty a vyvíjí se samostatně. Její doménou je složitý duchovní svět ženy, která v životě rezignovala na osobní štěstí, a přesto nezašlo a uchovala si schopnost empatie a lásky.

Prameny

BENEŠOVÁ, Božena

1938 *Verše*. Dílo Boženy Benešové 1, ed. Pavla Buzková (Praha: Melantrich)

DUBROVSKÁ, Teréza

1903 *Písně* (Praha: Grosman a Svoboda)

1905 *Nové písně* (Praha: Máj), obě sbírky též *Česká elektronická knihovna*, <http://www.ceska-poezie.cz/> [přístup 31. 10. 2010]

GEISSLOVÁ, Irma

1978 *Zraněný pták*. Výbor z díla 1874–1914, ed. Ivan Slavík (Hradec Králové: Kruh)

JESENSKÁ, Růžena

1889 *Úsměvy* (Praha: F. Šimáček)

1891 *Okamžiky* (Praha: F. Šimáček)

1892a *S vlaštovkami* (Praha: J. Otto)

- 1892b *Konec idyly* (Praha: F. Šimáček)
 1895 *Slitování a láska* (Praha: F. Šimáček)
 1899 *Písně k tvé duši* (Praha: F. Šimáček), všechny sbírky též *Česká elektronická knihovna*, <http://www.ceska-poezie.cz/> [přístup 31. 10. 2010]

Literatura

BUZKOVÁ, Pavla

- 1938 „Poznámky“, in Božena Benešová: *Verše*. Dílo Boženy Benešové 1, ed. Pavla Buzková (Praha: Melantrich), s. 433–450

KUTHANOVÁ, Michaela

- 2005 „Tereza Dubrovská v archiváliích Památníku národního písemnictví“, in Marcela Šášinková (ed.): *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století* (Roztoky: Středočeské muzeum), s. 225–238

OPOLSKÝ, Jan

- 1944 *Růžena Jesenská* (Praha: Česká akademie věd a umění)

ŠAJTAR, Drahomír

- 2001 *Tereza Dubrovská* (Šenov u Opavy: Tilia)

ŠALDA, Fratišek Xaver

- 1941 „Božena Benešová“, in idem: *Medailony* (Praha: Melantrich), s. 95–104 [1936; *Šaldův zápisník* 8, s. 267–280]
 1956 „Kalendář paní a dívek českých“, in idem: *Kritické projevy* 8 (Praha: Československý spisovatel), s. 102 [1910; *Novina* 4, č. 1, s. 63–64]

ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika

- 2009 *Božena Dapeciová (1884–1959) z Loun*, diplomová práce, Ústí n. Labem: UJEP, FF, Katedra historie

Poetesses at the turn of 19th and 20th century

Whereas the Czech prose written by women in the 19th century was a notable and constituent part of literary life, Czech female poetry distinctly dropped behind. This situation did not change at the turn of the 19th and 20th century when Czech literature written by women struggled to find its inherent expression. Poetesses were mostly under the influence of the conventional standards established by “echo” (ohlasová) poetry, and only found their way towards modern

expression with difficulty. The essay displays this situation in the works of Růžena Jesenská and Teréza Dubrovská. It also shows the original value of the poetry written by Božena Benešová, whose poems – mostly unpublished in books during her lifetime – represent genuine poetic value.

Keywords

history of Czech literature, poetesses at the turn of 19th and 20th century, Růžena Jesenská, Teréza Dubrovská, Božena Benešová